

ترجمه پی‌نماهای طنز برای مخاطب کودک و نوجوان: ملاحظات بینانشانه‌ای و راهبردهای متناسب‌سازی در مجموعه

ماجرای تن‌تن و پرونده‌های جف‌جوردان به فارسی

چکیده

این پژوهش به بررسی ترجمه پی‌نماهای طنز برای مخاطبان کودک و نوجوان اختصاص دارد و با تمرکز بر راهبردهای متناسب‌سازی فرهنگی و ترجمه بینانشانه‌ای، نمونه‌هایی از مجموعه‌های ماجراهای تن‌تن و پرونده‌های جف‌جوردان در ترجمه فارسی را تحلیل می‌کند. دغدغه اصلی آن است که مترجم چگونه می‌تواند انسجام صوری-متنی عناصر بصری حامل معانی فرهنگی را حفظ کند، به‌ویژه زمانی که این عناصر در فرهنگ مقصد ناآشنا، نامناسب یا حتی تابو تلقی می‌شوند. پرسش مشخص آن است که آیا مترجم باید عناصر حساس فرهنگی را با هنجارهای محلی همسو سازد یا رنگ و بوی فرهنگی متن مبدأ را حفظ کند؟ برای پاسخ به این پرسش، پیکره پژوهش به بررسی راهبردهای ترجمه بینانشانه‌ای و نحوه بازنمایی عناصر گرافیکی و پیرامنی در نسخه‌های فارسی آثار منتخب از دو مجموعه مذکور اختصاص یافته است. تحلیل نظری بر پایه مفهوم چندوجهیتی در ترجمه (کایندل، ۲۰۰۴)، نشانه‌معناشناسی فرهنگی (کرس و ون‌لیوون، ۲۰۰۶) و انسجام نحو بصری و ماده گرافیکی (اسکاچلوا، ۲۰۱۴) بنا شده است. یافته‌ها با نظریه زبان تصویری نیل کوهن هم‌راستا بوده و نشان می‌دهند که ترجمه پی‌نما برای کودک و نوجوان، نوعی میانجیگری فرهنگی پیچیده است که فراتر از انتقال زبانی صرف عمل می‌کند. چالش اصلی نه‌تنها در انتقال عناصر کلامی-تصویری، بلکه در مهندسی مجدد انسجام بینانشانه‌ای در سطوح فرهنگی، نشانه‌معناشناختی و ساختاری-گرافیکی نهفته است. ترجمه موفق مستلزم تلفیق خلاقانه بومی‌سازی و بیگانگی است، به‌گونه‌ای که ترجمه هم وفادارانه باشد و هم مهندسی‌شده. مراحل بعدی ترجمه باید به سوی دریافت شناختی و تجربی مخاطب کودک و نوجوان سوق یابد. در نهایت، پژوهش‌های آتی می‌توانند به تحلیل تطبیقی ژانرهای مختلف پی‌نما در فرهنگ‌های گوناگون، از جمله مانگاهای ژاپنی و پی‌نماهای ابرقهرمانی آمریکایی، یا مقایسه ترجمه‌های فارسی با نسخه‌های عربی و ترکی بپردازند تا افق‌های فرهنگی و ایدئولوژیک متنوع‌تری ترسیم گردد.

کلمات کلیدی: ترجمه بینانشانه‌ای، پی‌نماهای طنز، چندوجهیت، عناصر ساختاری و پیرامنی، متناسب‌سازی

۱. مقدمه

ادبیات کودکان و نوجوانان بر اساس هم‌افزایی پویا بین کلمات و تصاویر ساخته شده است، جایی که تصاویر صرفاً تزئینات نیستند، بلکه اجزای ضروری روایت هستند. در پی‌نماها یا به اصطلاح کمیک‌ها^۱ که ذیل عنوان متون شمایل‌گونه^۲ نیز شناخته می‌شوند، تعامل بین این دو موتور داستان‌سرایی است. برای خوانندگان کودک و نوجوان که برای تفسیر روایت و احساسات به شدت به نشانه‌های بصری متکی هستند، انسجام بین متن و تصویر نه تنها اختیاری نیست، بلکه از نظر شناختی برای غوطه‌وری و درک مطلب ضروری است.

اما هنگامیکه چنین آثار چندوجهی که بر اساس «نظریه محصول فرهنگی»^۳ بوردیو^۳ در بسترهای عمیق شناختی، اجتماعی و جهان‌بینی خاص خود شکل گرفته‌اند، به واسطه ترجمه یا اقتباس از مرزهای زبانی و فرهنگی عبور می‌کنند، دستخوش چه

¹ comics

² iconotexts

³ Bourdieu's cultural production theory

تغییراتی می‌شوند؟ در این حالت، ترجمه نه تنها فرایند و محصولی فراتر از یک وظیفه زبانی و زبانشناختی صرف، بلکه مذاکره‌ای بین‌نشانه‌ای است که مستلزم انتقال معنا در میان انبوهی از نظام‌های نشانه‌ای، ارزشی و زمینه‌های فرهنگی است. مترجم پی‌نماهای کودکان نه تنها باید دیالوگ و روایت را به‌طور وفادارانه ترجمه کند، بلکه باید رمزگان اجتماعی و فرهنگی نهفته در تصاویر را نیز (باز)تفسیر کند. در واقع، یک ترجمه تحت‌اللفظی ممکن است با تصاویری که عناصر ناآشنا دارند و یا از نظر فرهنگی حساس می‌باشند تداخل داشته باشد و برای مخاطب جامعه مقصد ناهماهنگی ایجاد کند.

در عین حال همانطور که بورکنت به درستی اشاره می‌کند استفاده از سیاق‌های مختلف زبانی، اصطلاحات، و عناصر تایپوگرافیک یا ریخت-تصویری نشانه‌ای از «شاکله» (یا عادت‌واره‌های)⁴ خالق اثر است (Borkent, 2017). یک نویسنده خاطرات گرافیکی که از جامعه‌ای با پس‌زمینه‌ای پس‌استعماری می‌آید، ممکن است از گفتمان چندزبانه یا قالب‌های روایی ترکیبی بهره بگیرد تا هویت مهاجرانه و تلفیقی خود را بازتاب دهد این چالش به ویژه در ترجمه بین بافت‌های فرهنگی دور از هم - مانند پی‌نماهای فرانسه‌زبان به فارسی - برجسته‌تر می‌نماید. خواننده کودک و نوجوان فارسی‌زبان، مجموعه‌ای متفاوت از توانش‌های فرهنگی را نسبت به همتای فرانسوی خود به همراه دارد. بنابراین این پرسش مطرح می‌شود که چگونه یک مترجم می‌تواند انسجام صوری-متنی⁵ را در عناصر بصری که حامل معانی فرهنگی هستند حفظ نماید، در حالیکه این عناصر ممکن است در فرهنگ مقصد ناآشنا، نامناسب یا حتی تابو باشند؟ به عنوان مثال، وقتی هویت اصلی یک شخصیت، مانند اعتیاد به الکل کاپیتان هاداک، به صورت بصری به تصویر کشیده شده اما این مولفه صوری از نظر فرهنگی حساس محسوب می‌شود، چه باید کرد؟ آیا مترجم باید این عناصر را بومی‌سازی کند تا با هنجارهای محلی همسو شود، یا آنها را بیگانه کند تا ویژگی‌های فرهنگی متن اصلی حفظ شود؟ این تصمیمات نه تنها تجربه خواندن کودک را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بلکه درک او از فرهنگ منبع یا فرهنگ "دیگری"⁶ را نیز قوام می‌دهد.

در حالی که نظریه‌های ترجمه با بهره‌گیری از چارچوب‌هایی مانند چندوجهی بودن⁷ کرس و ون‌لیوون⁸ و بومی‌سازی/بیگانه‌سازی⁹ برمن و ونوتی تکامل یافته است، اما هنوز شکاف‌هایی در پرداختن به نیازهای خاص مخاطبان کودک وجود دارد. کودکان به ویژه در برابر ناسازگاری‌های بین‌نشانه‌ای آسیب‌پذیر هستند. آنچه یک بزرگسال ممکن است به عنوان یک ناهنجاری کنجکاوانه نادیده بگیرد، می‌تواند «غوطه‌وری روایی»¹⁰ کودک را مختل کند، یا باعث سردرگمی شود. همچنین انتخاب‌های ویرایشی ناشر - مانند حذف سیگار، تغییر قالب کتاب یا تغییر جهت خواندن - تأثیر عمیقی بر تجربه بصری-لامسه خوانندگان کودک و نوجوان دارد.

⁴ habitus

⁵ iconotextual coherence

⁶ perception of the "Other"

⁷ multimodality

⁸ Kress & Van Leeuwen

⁹ domestication vs foreignization

¹⁰ narrative immersion

فرض نویسنده در این مقاله بر این است که ترجمه پی‌نماهای کودکان، به ویژه پی‌نماهای طنزآمیز، عملی ظریف از میانجی‌گری فرهنگی است. مترجم باید عناصر کلامی و بصری را برای حفظ انسجام برای مخاطبان منحصر به فرد و مستعد، هماهنگ یا به اصطلاح «متناسب‌سازی» کند. میزان موفقیت مترجم بسته به راهبردهای ترجمه بینانشانه‌ای دارد که وی به صورت هماهنگ در سطح زبانی، تصویرگری فرهنگی^{۱۱}، محدودیت‌های چاپی^{۱۲} و مادیت کتاب ایجاد می‌کند.

برای بررسی این موضوع، این نوشتار ترجمه‌های فارسی در دو چاپ قبل و بعد از انقلاب ایران از مجموعه فرانسه زبان ماجراهای تن‌تن^{۱۳} اثر هرژه^{۱۴} (گنج راکهام سرخ‌پوش؛ جواهرات کاستافیوره) و پرونده‌های جف‌جوردان^{۱۵} (الماسها؛ زیردریایی گمشده) اثر موريس تیلیو^{۱۶} را مد نظر قرار می‌دهد.

اما پیش از آن ضروری است که نگاه کوتاهی به آثار شاخص در این زمینه داشته باشیم.

۱. پیشینه تحقیق

گرونتین (۲۰۰۷) در کتاب خود با عنوان پی‌نماها؛ شیوه استفاده این پرسش را مطرح می‌کند که چگونه می‌توانیم پی‌نماها را به عنوان یک زبان مستقل، با دستور زبان بصری و روایی خاص، در نظر بگیریم؟ نویسنده از طریق یک رویکرد نشانه‌معناشناسی دقیق، مفاهیم «شبکه پنل‌ها»^{۱۷}، «توالی مندی»^{۱۸} و «فضای نمادین»^{۱۹} را توسعه می‌دهد تا نشان دهد که پی‌نماها نه یک ترکیب ساده از متن و تصویر، بلکه یک مجموعه مدون برای تولید معنا هستند. او نتیجه می‌گیرد که پی‌نماها دستور زبان و بوطیقای خاص خود را دارند که بر اساس چیدمان پنل‌ها، توالی گرافیکی و سازوکارهای بیان بصری تنظیم شده و نیاز به خوانش فعال و چندنشانه‌ای^{۲۰} دارند.

یوست فریاس^{۲۱} (۲۰۱۰) در مقاله شاخص خود با عنوان «در آستانه ترجمه؛ پیرا ترجمه به عنوان مرزی جدید در مطالعات ترجمه» به این مسئله می‌پردازد که چگونه می‌توان دامنه مطالعات ترجمه را به عناصر پیرامونی و بصری که همراه متن اصلی نمود می‌یابند گسترش داد؟ نویسنده با معرفی مفهوم پیرا ترجمه، سایر مولفه‌های پیرامونی متن یعنی عناوین، جلد‌ها، تایپوگرافی، طرح‌بندی، عناصر گرافیکی و غیره را در این دسته جای می‌دهد. او نشان می‌دهد که این مؤلفه‌ها نقش مهمی در پذیرش و تفسیر بینافرهنگی آثار ترجمه شده دارند. وی تأکید می‌کند که پیرا ترجمه به خودی خود یک مهارت ترجمه است که برای نزدیک شدن به قالب‌های پیچیده ویرایشی مانند پی‌نماها ضروری است؛ جایی که معنا به همان اندازه که در متن نوشتاری ساخته می‌شود، در عناصر غیرنوشتاری و صرفاً دیداری قابل بازسازی و هم‌افزایی است.

¹¹ cultural imagery

¹² typographic constraints

¹³ *Les Aventures de Tintin*

¹⁴ Hergé

¹⁵ *Une enquête de Gil Jourdan*

¹⁶ Maurice Tillieux

¹⁷ panel network

¹⁸ sequentiality

¹⁹ iconic spatiality

²⁰ multisemiotic reading process

²¹ Yuste Frias

ژان لویی تی‌یوی (۲۰۱۳) در مطالعه‌ی خود درباره‌ی ویژگی نشانه‌معناشناختی روایت کتاب‌های مصور، مفهوم‌سازی دقیقی از پی‌نما به عنوان یک نظام روایی مستقل، مبتنی بر پیوندی مدون بین متن و تصویر، ارائه می‌دهد. او نشان می‌دهد که روایت نه بر اساس کنار هم قرار دادن ساده‌ی نشانه‌های کلامی و بصری، بلکه بر اساس «نحو خاص» خود است؛ جایی که تقسیم‌بندی، قاب‌بندی، فضا‌سازی و ریتم گرافیکی به طور فعال در ساخت معنا مشارکت دارند. هدف اصلی، شناسایی ساز و کارهای روایی خاص این رسانه‌ی ترکیبی است و تأکید می‌کند که خواننده نقش تفسیری اساسی ایفا می‌کند، حذف‌ها را پر می‌کند و تداوم روایت را از سرخ‌های بصری و متنی بازسازی می‌کند.

کومیتز ناروا (۲۰۱۵) نیز معتقد است ترجمه پی‌نما به دلیل تعامل رمزگان معنایی، کاربردی، صوری، آوایی و تایپوگرافی، با چالشی چندوجهی روبروست که نه تنها مهارت زبانی، بلکه توانش‌های دوفرهنگی و بازآفرینی خلاقانه را نیز به مشارکت می‌طلبد. این مقاله نتیجه می‌گیرد که مترجم باید ابعاد بینا‌فرهنگی و بینا‌نشانه‌ای را به درستی ادغام کند.

بدره رضانی (۲۰۲۰) ترجمه پی‌نماها را از دریچه‌ی پیرامتن بررسی می‌کند و بر نظریه‌های ژنت و یوست فریاس تکیه دارد. مسئله‌ی اصلی، نیاز به ترجمه‌ی نه تنها محتوای کلامی، بلکه عناصر پیرامتنی و صوری-شمایی^{۲۲} است که در ساخت معنا نقش دارند. این مطالعه نتیجه می‌گیرد که مترجم باید موضعی ویراستاری و بین فرهنگی اتخاذ کند و بتواند نشانه‌های بصری و چاپی را به عنوان موجودیت‌های قابل ترجمه به خودی خود تفسیر کند.

رضانی و سیباچیر (۲۰۲۱) در پژوهش خود با زیر سوال بردن ترجمه‌پذیری عناصر جانبی مانند طرح‌بندی، جلوه‌های چاپی و ارجاعات فرهنگی ضمنی، مفهوم پیرا‌ترجمه را به ادبیات پیچیده‌ی امبرتو اکو بسط می‌دهند. آنها بر این عقیده‌اند معنای یک متن صرفاً در محتوای کلامی آن نیست، بلکه در اجزای گرافیکی و ویرایشی آن نیز وجود دارد که اغلب در شیوه‌های ترجمه نادیده گرفته می‌شوند.

رودریگز (۲۰۲۰) در مقاله خود با عنوان «ترجمه چندوجهی پی‌نماها: ویژگی‌ها، چالش‌ها و صنعت نشر» این پرسش را مطرح می‌کند که چگونه می‌توانیم ترجمه پی‌نماها را به عنوان یک عمل چندوجهی از تعاملات بین رمزگان بصری و کلامی در نظر بگیریم؟ نویسنده تأکید می‌کند که پی‌نماها به دلیل درهم‌تنیدگی مولفه‌های نشانه‌معناشناختی‌شان و عدم وجود یک چارچوب نظری پایدار، در مطالعات ترجمه در حاشیه قرار دارند. او دو چالش عمده را شناسایی می‌کند: مدیریت روابط بین نشانه‌ای (متن/تصویر) و ترجمه شبه‌شفاهی که اغلب برای اعتبار بخشیدن به دیالوگ‌ها استفاده می‌شود. او چنین نتیجه می‌گیرد که ترجمه پی‌نماها نیازمند رویکردی خاصی است که به مادیت رسانه و رمزگان روایی آن بستگی دارد.

میمونی و آبوردری (۲۰۲۳) در مقاله «نشانه‌معناشناسی پی‌نماها و بینامتنیت» رویکردی نشانه‌معناشناختی-منظورشناختی را برای تحلیل پذیرش بینا‌فرهنگی پی‌نماهای در جغرافیای مدیرانه پیشنهاد می‌دهند. دغدغه ایشان مربوط به نحوه تفسیر رمزگان بصری و روایی یک اثر توسط خوانندگان از فرهنگ‌های مختلف است. این مطالعه نشان می‌دهد که پذیرش یک پی‌نما بسته به زمینه‌های فرهنگی بسیار متفاوت است: آنچه برای یک خواننده فرانسوی‌زبان واضح یا طنزآمیز است، می‌تواند برای خواننده‌ای

²² éléments iconiques